

Մեր դարը երջանիկ դար մը չէ, որովհետեւ ճնշուած է ընդարձակ կազմակերպուած թշնամութիւններով ազդերու, դասակարգերու և դաւանանքներու։ Այս չարիքները կը բխին քաղաքական և տնտեսական շարժառիթներէ, և սակայն յաւերժացած են մաստժառանգական հոգեկան թերութիւններով, որոնք մարդիկը կը մղեն աւելի դէպի ատելութիւն և վախ քան թէ դէպի ողջմտութիւն և համագործակցութիւն։

Եթէ մարդոց մեծամասնութիւնը ողջմտ ըլլար, քաղաքակրթութեան սպառնացող հաւաքական անողջմտութիւնները շուտով վեր կը գտնէին։ Սակայն դժուար է տեսնել թէ ինչպէս կարելի պիտի ըլլայ ճանաչական ողջմտութիւն գոյացնել այն տեսակ երկիրներու մէջ, որոնց կառավարութիւններուն ֆոյլութիւնը կախում ունի անոր քաղաքականութենէն։

Թերեւս մարդկային բնութեան մէջ գոյութիւն ունի միտում մը դէպի ողջմտութիւն որ ինքզինք վերահաստատէ քիչ աւելին։ Այսպէս է եղած անցիտային մէջ իւրաքանչիւր խենթութեան շրջանէ վերջ։ Մենք կրնանք ուրեմն յուսալ որ այսպէս պիտի ըլլայ կրկին։

Թրգւմ. BERTRAND RUSSEL
Տ. ԳԱԶԱՋԵԱՆ

* Իր համոզումին անկեղծութիւնը ունեցող մարդը պէտք չէ քաշուի հրապարակաւ պարզելէ իր գաղափարները եւ անոնց իրականացումին համար ըրած աշխատանքը։ Եւրիշ խօսքով պէտք չէ խորհի քննադատութենէ, որմէ անպատեհաւոյս միայն կրնայ ծագիլ իր անցեալ և ապագայ գործունէութեան համար հաւատարմապէս։

— Երբ միջուկուր անգամ մը լեցուի այսպիսի բարի և քաղցր տրամադրութիւններով, այսինքն երբ ողջմտութենէ միայն կ'առաջնորդուին բոլոր կողմերն ալ, փոխադարձ հակացողութիւն գետիւր յարգաբոսած է այլիս։ Գործիքի տարբերութիւնները, եթէ տակաւին կը մնան իսկ, առ առաւելն միջոցներու զանազանութիւն միայն կրնան առաջ բերել, ու սերտերը, սիրով լուսաւորուած, թէև տարբեր համբաներէ, բայց աւելի սերտ կերպով, կ'ուղղուին նոյն նպատակին։

ՎԱՌԱՔԷԼՈՅ ՇԱԽԻՂՈՎ

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ ԵՒ ՍԻՍ

1441 — 1941

Մայր Աթոռին Սիսէն էջմիածին փոխադրութեան Հինգհարիւրամեայ Յորհելանին առթիւ կ'ուզենք թողնել ակնարկով մը յաջորդաբար պատկերացնել Ս. Էջմիածնի և նուիրապետական միւս Աթոռներուն հինգդարեան յարաբերութիւնները։ Նախ կ'աւանդենք էջմիածինն ու Սիսը։

Կիրիկիոյ կաթողիկոս Գրիգոր Թ. Մաւսաբէրանցի Սիսէն հեռանալ յանձն չառնելուն վրայ Ս. Էջմիածին մէջ համազգային ժողովը կաթողիկոս ընտրեց Կիրակոս Ա. Վիրապիցին, որ սակայն յաջորդ տարին վարառնուեցաւ և Աթոռը գրաւեց Գրիգոր Ժ. Զաւարբէյանցի։

Սա իր պաշտօնը հանդարտօրէն վարելու համար պատուաւոր դիրք մը ապահովեց գահընկէց Կիրակոս կաթողիկոսին, Աղթաւարի Զաքարիա կաթողիկոսին Ս. Էջմիածնի հետ յարաբերութիւնները վերստին խզելուն հանդէպ լռեց, և Սիսի Աթոռին վրայ ալ Կարապետ Եւգրիկիացիին բարձրանալուն նըկատմամբ չբողոքեց, այնպէս որ թէպէտ հակաթոռներ ելան մէջտեղ, սակայն Մայր Աթոռը անոնց դէմ վճիռներ չարձակեց, կապանքներ չվճռեց, նպովը ու բանադրանք չհռչակեց (Աղբալաբաժ, էջ 214)։

Այսպէս Կիրիկիոյ Աթոռը շարունակեց իր գոյութիւնը միւս Աթոռներու կարգին իբրև օրինաւոր կաթողիկոսութիւն։ Սակայն Ս. Էջմիածնի և Կիրիկիոյ Աթոռներուն իրաւասութեանց սահմանները որոշ չէին զըծուած և պարագային համեմատ մին կամ միւսը զօրանալով կ'ընդարձակէր իր գործունէութեան շրջանակը։ Սիմէոն կաթողիկոս Մեքաստացիի նշանաւոր նամակն ալ այսպիսի յիշատակութիւն մը ունի. «այսքան ամաց հետէ կաթողիկոսն ձեռնադրէին մինչև ցայսօր և խորութիւն ինչ ոչ էին արարեալ, նմանապէս և մեք ձեռնադրեմք զարժանաւորսն և ոչ խորեմք ինչ . . . »

վանքի ոչ Զեր կաթողիկոսն թուղթ են առաքեալ սոցա սակս այսպիսի իրաց, և ոչ մերքն ձեզ, այլ սիրով են գնացեալք եղբայրաբար, և առ ի միմեանց ձեռնադրեալն ընդունեն են»։ Այդ վիճակը կը տիրէ մինչև Մայր Աթոռոյ կաթողիկոս Փիլիպպոս Աղբակեցիի ժամանակները (1632-1655)։

Այդ թուականներուն Սիւրի Աթոռին վրայ կը գտնուէր Սիմէոն Բ. Սեբաստացի (1633-1648), որ 1633-ին Կ. Պոլսէն վերադարձին Անկիւրիա կը հանդիպի, հոն քահանաներ և ժողովուրդ կ'աղաչեն որ իրենց եպիսկոպոս ձեռնադրէ վանահայր Թորոս վարդապետը։ Սիմէոն կթղ. կ'առարկէ ըսելով թէ Անկիւրիան Ս. Էջմիածնի թեմ է և վարդապետը (= Գրիգոր Կեսարացի պատրիարք Կ. Պոլսոյ) գուցէ նեղուի։ Բայց զիմողները կը ստիպեն և պատասխանաւորութիւնը իրենք կը ստանձնեն։ Այն ատեն Սիմէոն կթղ. կը կատարէ առաջարկուած ձեռնադրութիւնը։ Սակայն շուտով խռովութիւն կը ծագի Անկիւրիոյ մէջ։ Գրիգոր Կեսարացին ալ դժգուն կը մնայ իր բարեկամին գործէն, և խնդիր կը հաղորդուի Փիլիպպոս կաթողիկոսին, որ Թորոս եպիսկոպոսը կը բանադրէ և Սիմէոն կաթողիկոսին ալ շատ ծանր զիտողագիր մը կ'ուղղէ, մեղադրելով իր վիճակներէն դուրս ձեռնադրութիւն կատարելուն համար։ Ըստ Օրմանեանի Փիլիպպոս կաթողիկոսի նամակը Սիմէոն Սեբաստացիին հասած պէտք է ըլլայ 1638-ին։

Փիլիպպոս կաթողիկոսի զրկած թուղթը ծանօթ չէ, բայց յայտնի է Սիմէոն կաթողիկոսի գրած պատասխանը, որմէ կարելի է քիչ շատ զազափար կազմել այդ նամակի և Փիլիպպոս կաթողիկոսի ընթացքին մասին։ Նամակը թուական չունի, բայց Աղթամարի Աթոռին տեղաւորութեան ակնարկութենէն կարելի է հետեցնել թէ գրուած է 1639-ին։

Կ'երեւի թէ Փիլիպպոս կթղ. հետեւելով իր նախորդին մեծանուն Մովսէս Գ. Տաթևացիին, Մայր Աթոռի ընդհանրական հեղինակութիւնը արժեցնելու զիտուումով քայլեր առած է կաթողիկոսական միւս Աթոռներու նկատմամբ, ինչպէս կը հասկցուի հետեւեալ տողերէն ալ, զոր գրած է եղեր Փիլիպպոս կթղ., սահա զԱղուան, զԱղ-

թամար, զԿ. Պոլիս և զԵրուսաղէմ հնազանդեցեալ հմք և դու յո՛ յուսացեալ ես որ ոչ հնազանդիս մեզ ։ Ատոնց ակնարկելով Սիմէոն կթղ. կը մեղադրէ Փիլիպպոս Աղբակեցիին, գրելով. «Դուք ընդէ՛ր զԱղուանից տունն յափշտակեցիք, զոր դուք ի ձեր թղթով գրեալ էիք թէ ինքնազուլս Աթոռ է, ի Սուրբ Լուսաւորչէն կարգեալ։ Նոյնպէս և զԱղթամարայն ընդ ձերով իշխանութեամբ նուաճեցիք որ ՇիՁ (= 526) տարի է, որք ինքնազուլս կաթողիկոս են, թէպէտ գիրք կու պարսաւեն։ Տե՛ս ուրեմն, ե՛ս եզայ յարող տուն առ տուն թէ դու»։

Փիլիպպոս կթղ. զիտողութիւն ըրած է գրելով. «Ընդէ՛ր ձեռնադրութիւն առնես ի մերում վիճակի»։ Սիմէոն կթղ. կը պատասխանէ որ իր նախորդ Հայրապետները այդպէս ըրած են, այսինքն Անկիւրիոյ եպիսկոպոսներ ձեռնադրած են, ինքն ալ անոնց կը հետեւի. և կը թուէ Պաշատուր, Տիրատուր, Աղարիա, Յովհաննէս, Պետրոս և Մինաս կաթողիկոսներու կատարած եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնները, որոնցմէ Տիրատուր Անկիւրիոյ եպս. ձեռնադրած է Սարգիսը, որ յետոյ եղած է Կ. Պոլսոյ պատրիարք, Յովհաննէս կթղ. ձեռնադրած է ազերկու Յակոբն Անկիւրիոյ։

Վերոյիշեալ կաթողիկոսներու կողմէ կատարուած ձեռնադրութեանց ցանկը կը ցուցնէ որ Կիլիկիոյ կաթողիկոսներ յաճախ Օսմանեան պետութեան մէջ գտնուող թեմերուն եպիսկոպոսները կը ձեռնադրէին, հոգ չէ թէ անոնցմէ շատեր ենթակայ եղած ըլլալին Ս. Էջմիածնի Աթոռին։ Յիշուած թեմերն են. Ակն, Անկիւրիա, Կարին, Եւզոկիա, Ամասիա, Մարզուան, Գարբերդ, Բաղէշ, Տաբոն, Մէրտին, Երզնկա, Կ. Պոլիս, Էտիրնէ, Գոնիա, Կեսարիա, Սեբաստիա, Ջէյթուլ, Մուշ, Շէնքուշ, Սուլու Մանասուր, Կաֆա, Պուշտան և Լիհք։

Սիմէոն կաթողիկոսի տեսութեամբ կաթողիկոս մը իրաւասութիւն ունի ունէ տեղ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն կատարելու իր ազգակիցներուն համար։ Եւ վկայ կը բերէ Ներսէս Լամբրոնացիի Աստիճանաց ծառէն թէ կաթողիկոսը ընդ ամենայն տեղիս, որ ազգն իւր համասեռքն են, ունի իշխանութիւն ձեռնադրել նոցա եպիսկոպոս և տալ զմիւսոնն։ Լամբրոնացիի գրա-

ծը սակայն կը վերաբերի անտարակոյս ազգի մը պետք եղող կաթողիկոսներուն, ինչպէս էին մեր Հայրապետները Աթոռի բաժանումէն առաջ։

Սիմէոն Սեբաստացիին նամակէն կը հասկնուի թէ Փիլիպպոս կաթողիկոսը Ս. Երուսաղէմի պատրիարքին նամակ գրած է եղբրքներով։ Մեզ դատաստան արած, ժամանակին պատրիարքն էր մեծանաբաւն Գրիգոր Պարոնտէր (1613-1645), որ 1613 թուին Երուսաղէմի մէջ եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր Էջմիածնի աթոռակից կաթողիկոս Աւետիսի ձեռամբ։ Այդ է թեքեւս պատճառներէն մէկն որ Սիմէոն կթղ. բորբոքեալ ոճով ծանր սեղագրանքներ կը դրէ Փիլիպպոս կաթողիկոսի դէմ և կը հարցնէ։ «Ձեր անդատաստան բանից դատաստան չէ՞ պիտոյ, . . . այլ միթէ մեզ միայն կայ»։

Սիմէոն կթղ. տեսնելով որ Թորոս եպիսկոպոսի պատճառով խռովութիւն եղած է Անկուրիոյ մէջ, կը կանչէ զայն Սիս։

Սոյն նամակը Էջմիածին հասաւ և ինչ արդիւնք յառաջ բերաւ հոն, յայտնի չէ։ Սիմէոն կթղ. ցոյց տալու համար թէ Աղբակեցիին սիրոյ զգացումէն մղուելով չէ որ կը շարժի, կը յարէ։ «Ձի սէրն նախ տեսութեամբ է գիմեանս, երկրորդ՝ խօսակցութեամբ, երրորդ՝ երթեակութեամբ. . . զսոսա ոչ ես տեսնալ երբք, և ո՛չ ընդ իս խօսակցեալս։ Արդեօք Սիմէոնի այս նկատողութիւններէն թելադրուած Փիլիպպոս կթղ. յարմար գտեց անձնական տեսակցութեամբ խնդիրը կարգադրել։ Արդէն, ինչպէս վերը յիշեցինք, ինքը Փիլիպպոս առաջարկած էր որ Երուսաղէմի պատրիարքը Գրիգոր Պարոնտէր դատաստան ընէր իւրենց միջև։ Այս տուեալներուն վրայ հիմնուած կրնանք ըսել որ Աղբակեցիին շարունակեց իր աշխատանքը, Երուսաղէմի մէջ ընդհանուր գումարում մը սարքելու և կաթողիկոսական իրաւասութեանց հարցը կանոնական ձևով լուծելու համար։

Իր այս գովելի ձեռնարկին նպաստաւոր էին ժամանակի քաղաքական հանգամանքներն ալ։ Վասնզի Պարսիկ և Օսմանեան տէրութեանց միջև գաշինք մը կրնալուած էր 1639-ին, երեսուն տարուան խաղաղութեան պայմանով։

Այդ նպատակով 1651-ին Փիլիպպոս կթղ. կը մեկնի Էջմիածինէն բազմաթիւ հե-

տեւորդներով, որոնց կը միանան ուրիշ շատեր ալ ճամբուն վրայ։ Նոյն տարուան Հոկտ. ամսուն Փիլիպպոս կթղ. հասաւ Հալէպ, ուր իրեն միացաւ Սիմէոնի յաջորդող Սիսի նոր կաթողիկոսը Ներսէս Սեբաստացի (1648-1654) և միասին ուղեւորելով հասան Երուսաղէմ։ Հոս ալ Գրիգոր Պարոնտէրին յաջորդած էր իր աշակերտը Ատուռածատուր Տարսնեցի (1645-1664, 1665-1666, 1668-1670)։

Երուսաղէմի ժողովին մասնակցած են եկեղեցականներէն 28 հոգի. Փիլիպպոս և Ներսէս կաթողիկոսներ, Ատուռածատուր պատրիարք, 17 վարձպետներ և 8 եպիսկոպոսներ, նաև աշխարհական իշխաններ, որոնց անունը կամ թիւը չէ նշանակուած։ Ժողովը գումարուած է 1652-ին և հաստատած 13 կանոններ։ Այդ կանոններէն առաջին երկուքը կը վերաբերին Ս. Էջմիածնի և Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեանց, մասնաւորաբար ձեռնադրութեանց խնդրին։ այսպէս, «Առաջինն է սէր և միաբանութիւն երկուց Աթոռոց կաթողիկոսացն Էջմիածնի և Սոյ, և իւրաքանչիւր կաթողիկոս զիւրոյ վիճակի նուիրեալն ձեռնադրեսցէ և մի գայլոյ. և թէ դէպ լինիցի զի ձեռնադրեսցէ յայմէ վիճակէ զոք, յիւրում վիճակին տեղաւորեսցէ զնա. և ձեռնադրեալն՝ թէ յայնմ կաթողիկոսի վիճակէն փոխեսցի յայլ երկրորդ՝ զի ինքն նուիրեալն ևս մի համարձակեսցի առ այլ կաթողիկոս զնալ՝ թողով զիւրն, այլ առ իւր կաթողիկոսն» (Առաջիկէս, Գ. տպ. Վաղարշապատ, 1896, էջ 331-332)։

Ժողովին որոշումները կը ստորագրուին եկեղեցական և աշխարհական անդամներէն և իւրաքանչիւրը հետը կ'առնէ՝ կը տանի իր աշխարհը ի գործադրութիւն։

Կիլիկիան Երուսաղէմի ժողովին պատմութիւնն ընելէ յետոյ կը բացառանչէ՝ «Երանի» թէ մինչև վերջը յարգուէին այս ուխտին կամ դաշնագրին պայմանները (Պատմ. Կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ, Անթիլիաս, 1939, էջ 349)։

Ըստ երեւոյթին զար մը յարգուած են սոյն կանոնները և ոտնձգութեանց յիշատակութեան չենք հանդիպի մինչև Կիլիկիոյ Միքայէլ Ա. Աջապահեան կաթողիկոսը (1737-1758)։ Սա ըստ երեւանցի Սիմէոն

կաթողիկոսի երկիցս Պոլիս գտցած է 1749 և 1751 թուականներուն և կամեցած ռուռնածել է ի վերայ էջմիածին, խնդրելով ի վիճակաց տրին զոման նահանգս զսահմանակիցս վիճակին իւրոյ . . . ասելով թէ ինձ վայել է ունել զայս երկիր որ ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց է, առ որով ես և աթոռս իմ կամքն: Բայց տեղւոյն իշխանները արքունական հրովարտովով զայն կը հեռացնեն քաղաքէն:

Միքայէլ կաթողիկոսի այս ձեռնարկին ձախողութենէն յետոյ ժամանակ մը ևս խաղաղութիւնը շարունակուեցաւ երկու Աթոռներուն միջև և նոր գէպքեր տեղի չունեցան մինչև ժժ. դարու կէսերը:

Ս. էջմիածնի երկրիմ Ա. (1809-1830) և Կիրիկոյ Մեծն Կիրակոս Ա. (1797-1822) կաթողիկոսները բարեկամական յարաբերութիւն ունէին իրարու հետ: Վերջնոյս մէկ նամակը կարելի է տեսնել Կիւլէսքեանի Կէլէիյա-Աթթէիյա Պարս-Քեմէ մէջ (էջ 569-573):

Ս. էջմիածնի Գէորգ Դ. կաթողիկոսին ընտրութեան ատեն թրքահայոց քուէները ներկայացնող հրկու պատգամաւորները, Ներսէս Եպս. Վարժապետեան և Յակոբ Նորատուկեան, կը ներկայացնէին բոլոր թրքահայոց վիճակները, ներառեալ և Սիսի կաթողիկոսութիւնը:

Գէորգ Դ. ի կաթողիկոսութեան սկիզբները Սիսի կաթողիկոսութիւնը խառնակ և անկանոն վիճակ մը ունէր, և Պոլսոյ մէջ ծրագիր ծրագրի վրայ կը կազմէին և առաջարկ առաջարկի ետեւէ հրապարակ կը զնէին: Գէորգ Դ. կը մերժէր հրապարակ դրուած առաջարկները և կը պահանջէր որ Սիսի Աթոռին վերաբերումը հանդէպ Մայր Աթոռին ըլլար հպատակական, ապա թէ ոչ կը սպառնար Աթոռու ըստ առաջնոյն ի թիւս հակաթոռ և ապօրինաւոր կաթողիկոսաց սարտուցելոց ի գրկաց մօրն լուծել շայտաւանեայց Եկեղեցւոյ Սրբոյ էջմիածնին:

Գէորգ Դ. կաթողիկոսի իրիմեան պատերազմի ուղղած 1870 Յունուար 2 թուականի կոնդակը, որով կը պահանջէր Մայր Աթոռին կատարելա իրաւասութիւնը Տաճկահայոց վրայ և իր ձեռքն անցնել Կ'ուզէր Կ. Պոլսոյ, Կիրիկոյ և Աղթամարի աթոռաւայններուն ընտրութիւնները, պատճառ եղաւ որ Գէորգ Դ. ի անունը վարկաբեկուի

Տաճկահայոց մէջ և իրեն բողոք Պոլսոյ նիւթի գէմ Վիսը էջմիածնի համար անխառն բանածը նշանաբան մը դառնայ:

Պոլսոյ Երեսփոխանական Ժողովին ընդգրկած ընթացքը աւելի ևս մղեց Գէորգ Դ. իր ուղղութեան մէջ, ուստի ձեռնադրուելիք եպիսկոպոսներու կողմէն ստորագրուելիք էջմիածնի հանդէպ հաւատարմութեան և հպատակութեան երգման թուղթին մէջ աւելցուց «հակաթոռ և հետեալ» կոչումները Սիսի և Աղթամարի կաթողիկոսութեանց համար: Զեռնագրիչները պիտի խոստանային և պիտի ուխտէին առ երբեք ի կողմն ելանել այլոց կաթողիկոսական անուանեալ անվաւեր աթոռոց: Միւս Աթոռներուն մէջ ձեռնադրուած եպիսկոպոսները Մայր Աթոռի հպատակութեան ընդունելու համար յատուկ արարողութիւն ալ կազմեց, ոչարք վաւերացուցանելոյ զիրաւունս եպիսկոպոսութեան ձեռնադրելոց յանվաւեր կաթողիկոսացոյ կոչումով, եւ կրկին ձեռնադրութենէ միայն զգուշանալով, իման Սեղանին առջև լոկ քահանայական զգեստաւորութեամբ ուխտ ընել տալէ հոգը մատանի, երիւթորն և խոյր շնորհել սահմանեց: Այդ նորածն արարողութեան առաջին երթարկուողը եղաւ Ներսէս Եպս. Վարժապետեան:

Այդ թուականներուն Սիսի կաթողիկոսական Աթոռը բարձրացաւ Մկրտիչ Բէֆթիկեան (1871-1894), որ հետամուտ եղաւ ինքն իրեն համար անկախ կացութիւն մը ձեռք բերելու: Այս ուղղութեամբ իր աշխատութիւնները յաջողցնելու համար 1880 տարւոյ վերջերը գնաց Պոլիս, կարգ մը առաջարկներով: Հոն Պոլսոյ Կրօնական ատեանը իր կողմէն ուրիշ առաջարկներ ներկայացուց Բէֆթիկեան կաթողիկոսին, պահանջելով անկէ ի միջի այլոց 1. Հպատակութիւն էջմիածնի Մայր Աթոռին, և 2. Պատարագի և ժամերգութեան մէջ Կիրիկոյ կաթողիկոսէն առաջ Ամիննէն շայոց կաթողիկոսը լիւծիլ: Մկրտիչ կթղ. մերժեց եղած առաջարկները, եկեղեցւոյ միութեան խնդրը խանգարող Գէորգ Դ. կաթողիկոսը ցուցնելով, իսկ եթէ յարաբերութիւններ ճշգիւ պէտք ըլլայ, Փիլիպպոսի և Ներսէսի ժամանակ եղածին նման ցերիցուցեց ներկայութեամբ պիտի լինի Կ'ըսէր:

Վէճեր և ձեռնարկներ շարունակուե-

ցան երկու կողմէն: Մկրտիչ կթղ. կը յայտարարէր որ եթէ Կիլիկիոյ վիճակներուն մէջ էջմիածնի կաթողիկոսը պիտի յիշատակուի, պէտք է որ էջմիածնի վիճակներուն մէջ ալ Կիլիկիոյ կաթողիկոսը յիշատակուի: Զատազան բանակցութիւններէ յետոյ վերջապէս համաձայնութիւն մը գույացաւ, որուն առաջին մասը կը տրամադրէր որ Սիւն էջմիածնի գերագահութիւնը ճանչնայ, բայց էջմիածնի ալ Սիւն հակաթոռ ե հետեւող չանուանէ: Այս համաձայնութեանէն յետոյ Մկրտիչ կթղ. մեծահանգէս շուքով պատարագեց Բերայի Ս. Երորդու-թիւն Եկեղեցին ե յիշատակեց էջմիածնի կաթողիկոսը:

Բայց Քէֆարդեանի համաձայնութիւնը բոլորովին անկեղծ չէր: Ան շուտով յայտնեց թէ ճշմարտեմ անկ միայն համակերպած է: Քէֆարդեան կառավարութեան անկալած իր շնորհները ձեռք բերելէ յետոյ փութաց Պուլիսը թողուլ ե վերադառնալ իր Աթոռը, մէկ ու կէս տարի մայրաքաղաքին մէջ մնալէ վերջ:

Օրմանեանի տեսութեամբ Գէորգ Դ. իր իրաւունքին մէջն էր ցորչափ կը փափաքէր Հայ Եկեղեցւոյ միութեան նշանակ Մայր Աթոռոյ գերագոյն գիրքը պահպանել ու պաշտպանել, եւ մինչեւ իսկ կերպով մը գլալի ընդ տալ: Բայց նա երբեք իրաւունք չունէր հաւանք ուխտին ձեւը փոխելով տնոր մէջ նորութիւններ մտցնելու: Պատմութիւնը իրեն չէր նպաստեր երրոր հետեւալ ու հակաթոռ կը կոչէր Կիլիկիոյ Աթոռը, քանի որ մինչեւ այդ օր Կիլիկիոյ Աթոռը Մայր Աթոռին հակաթոռ հռչակուած չէր: Եւ արդէն, ինչպէս կ'աւելցնէ Աղքատաւորի հմուտ հեղինակը, Գէորգ Դ. իր քաղաքական ալ էր միանոյն առնել:

Գէորգ Դ. մեծագործ կաթողիկոսի մահէն յետոյ Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրութեան չուզեց մասնակցել Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը: Նորընտրի Հայրապետը Մակար Ա. (1885 - 1891), ինքնաբերաբար վերցուց եպիսկոպոսացութեան ուխտագրին մէջ իր նախորդէն մուծուած Սիսի ե Աղթամարի կաթողիկոսութիւնները անվաւեր ե հետեւալ հռչակելու յանձնուածը, որով գալթակալութեան քար մը մէջտեղէն վերցուած կ'ըլլար:

Քէֆարդեանի մահէն յետոյ Կիլիկիոյ

Աթոռը դարձեալ ինկաւ մեծ խառնաշփոթութեան մէջ, որոնց մանրամասնութիւնները ուղղակի կապ չունին մեր նիւթին հետ, ուստի գանց կ'ընենք: Այդ խառնակութիւնները վերջացան օւթ տարի յետոյ միայն, Սահակ Բ. Խապայեանի ընտրութեամբ (1902 - 1939):

Խապայեանի օրով ալ տեղի ունեցան կարգ մը բանակցութիւններ Աթոռներու յարաբերութեանց շուրջ: Կիլիկիոյ կաթողիկոսը 1907 Փետր. 26 թուակիր նամակով մը ութ յօդուածներէ բաղկացած առաջարկութիւն մը կը ներկայացնէր իրեն հիմ համերաշխութեան: Այդ յօդուածներէն Ս. էջմիածնի ե Կիլիկիոյ յարաբերութեանց կը վերաբերին, 1. Մայր Աթոռոյ կաթողիկոսը պիտի յիշուի Կիլիկիոյ կաթողիկոսէն ե վիճակներէն, բայց փոխադարձաբար պէտք է որ Կիլիկիոյ կաթողիկոսն ալ յիշուի էջմիածնէն ե իր վիճակայիններէն: 2. Կիլիկիոյ կաթողիկոսը կրօնական խղիւղներու մասին էջմիածնի կաթողիկոսին հետ խորհրդակցութիւն կամ կարծիքի փոխանակութիւն կը կատարէ: 3. Կիլիկիոյ եպիսկոպոսները կերպով ընծայադիրով պիտի ձեռնագրուին եթէ ազատ ըլլան էջմիածնի վիճակներուն մէջ պաշտօնավարել ե բարձրագոյն պաշտօններու համար ընտրելի ըլլալ:

Այս առաջարկները պահ մը նկատի առնուեցան Պոլսոյ մէջ ե բանակցութիւններ կատարուեցան, բայց քիչ յետոյ Թուրքիոյ մէջ պատահած քաղաքական ահաւոր վերիվայրուեցումներու փոշիին տակ թաղուեցան ասոնք ալ:

Մակար կաթողիկոսի յաջորդող Ամենայն Հայոց Հայրապետները շարունակեցին այն փափկանկատ ուղղութիւնը զոր որդեգրած էր ան: Գէորգ Ե. կաթողիկոսի (1911 - 1930) օրով, 1925-ին Ս. էջմիածնի մէջ պատրաստուեցաւ «Աղգային-Եկեղեցական ժողով գումարելու յատուկ կանոնադրութիւն» մը, ուր Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսը յայտարարուած է նախաթոռ անդամ, երկու պատրիարքներուն հետ (Յօդուած 5): Ստոյ կաթողիկոսը կը նախադահէ Աղգ. Եկեղեցական ժողովին՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հիւանդութեան պարագային (Յօդ. 6): Մուրաւորեցան Խորեն Ա. կաթողիկոսի օրով (1932 - 1938) երկու Աթոռներու յարաբերութիւնները դարձան աւելի սերակեր,

մասնաւորաբար՝ երբ Սահակ կթղ. իրեն Աթոռակից օծեց Բարգէն կթղ. Կիւլէսէրեանը (1931-1936)։ Երբ Գարեգին Արք. Յովսէփեանց, էջմիածնի լիազօր նուիրակը, 1935 Դեկտեմբերին այցելեց Անթիլիաս, հին դատաւ շատ ջերմ ընդունելութիւն, և Բարգէն Ա. կթղ. այդ առթիւ Լաւի մէջ կը յայտարարէր. «Այլեւ շատոնց վերջ գտած են Գէորգ-Միգրտիչեան անոտի բանալէճերը և ամէնքս նուիրուած ենք Հայ ժողովուրդը պահելու իր Մայրենի Եկեղեցւոյն ծոցը, իր բոլոր կարելի միջոցներով, և թէ պարտաւոր ենք միշտ գործակցելու Մայր Աթոռին՝ զիրարացնելու համար անոր աշխատանքը Սփիւռքի մէջ»։

Բարգէն Ա. կաթողիկոս ջանաց Կիլիկիոյ և էջմիածնի Աթոռներուն միասնականութեան կապը աւելի ամրապնդել 1936 Մարտ 29-ին կատարած իր մեռնորհնէքին առթիւ։ Ան իր օրհնած իւղին մէջ խառնեց հին էջմիածնական մեռններ, օրհնուած Ղազար Զահեցի (1737-1751), Եփրեմ Զաւգեցի (1810-1835) և Գէորգ Ե. (1911-1930) կաթողիկոսներէն։ Ապա իր օրհնած մեռնէն փոքրիկ սրուակներով նուէր զրկեց Ս. էջմիածնի Ա. Վեհ. կաթողիկոսին և Երուսաղէմի և Պալատի պատրիարքներուն, իրեն նշանակ եղբայրական սիրոյ և համերաշխութեան նուիրապետական Աթոռներու։ Ս. էջմիածնի զրկուած սրուակին վրայ փակցուած էր մասնաւոր պիտակ մը ուր կ'ըսուէր թէ «Սառնեցաք ի նա զերիս հնազոյն Մեռնս ի Մայր Աթոռոյ Սրբոյ էջմիածնի . . . ի նշան միութեան կաթողիկոսական Աթոռոյ և յապացոյց միասնականութեան նուիրապետութեան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ։ Խնդրեմք զի և դուք խառնեսլիք ի սմանք ի Մեռնն, զոր օրհնելոց էք. եթէ կամեսցի Տէր»։

Շատ ուրախալի էր տեսնել Կիլիկիոյ տարագիր Աթոռին հանդէպ Ս. էջմիածնի ցոյց տուած եղբայրական ազնիւ զգացումները և Կիլիկիոյ կորովի աթոռակից կաթողիկոսին ջերմ ու սրտագին արտայայտութիւնները հանդէպ Հայաստանեայց նախամեծար Հայրապետութեան։

Երջանկալիչատակ Տ. Որդէն կաթողիկոսի մահէն յետոյ նոր Հայրապետի ընտրութեան համար 1941 Ապրիլ 10-13-ին Ս. էջմիածնի հաւաքուող պատգամաւոր-

ներու կարգին առաջին անգամ ըլլալով կը տեսնուէր նաև Կիլիկիոյ եպիսկոպոսներէն Տ. Ոսէ Արքեպս. Աջապահեան, որ հըրհուանքով կը յիշէ երկու Աթոռներու միջև ստեղծուած փոխադարձ սիրոյ զգացումները և կը մաղթէ որ այդպէս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ աճումին ու բարեգործութեան միշտ և յաւիտեան պահուի սիրոյ, համերաշխութեան և միասնականութեան մաքուր ոգին»։

Սարահեան Պետրոս կաթողիկոսի մահէն վերջ (1940), Կիլիկիոյ Աթոռին նոր կաթողիկոս մը ընտրելու առթիւ Նոյն տարւոյ Դեկտեմբերին, առաջին անգամ ըլլալով, Ս. էջմիածնին ալ ներկայացուցիչներ զըրկեց Անթիլիասի պատգամաւորական ժողովին։ Այս առթիւ Լաւի կը գրէ երկու Աթոռներու Գործակցութիւնը խորագրին տակ. «Այս բոլորին մէջէն վեր կը կենայ՝ Եկեղեցւոյ համար պատմական արժէք ունեցող իրողութիւնը թէ Ս. էջմիածնի և Կիլիկիոյ երկու կաթողիկոսական Աթոռները, փոխադարձ մասնակցութեամբ իրենց համագումարներուն, հաստատած եւ իրագործած կ'ըլլան միասնականութիւնը Հայաստանեայց Սուրբ եւ Առաքելական, Մի եւ Ընդհանրական Եկեղեցւոյն, և համերաշխ գործակցութեան համբաներ բացած»։

Հայրապետական Աթոռին Սիսէն Ս. էջմիածնի վերադարձէն ճիշդ կէս հազարամեակ յետոյ իրականացած այս սերտ վերաբերումը լաւագոյն երաշխիքն է Հայ Եկեղեցւոյ աւելի պայծառ ապագային եւ Ս. էջմիածնի Մայր Աթոռին լուսանորոգ շողազարդումին։

Ն. Վ. Պ.

